

Krzysztof Szwagrzyk

ORCID: 0000-0002-5838-7055
(Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie)

ŚMIERĆ NA FILMOWEJ KLISZY. KADRY Z EGZEKUCJI WYSOKICH FUNKCJONARIUSZY III RZESZY W ZBIORACH INSTYTUTU PAMIĘCI NARODOWEJ

W powszechnym odbiorze społecznym bogaty, liczący ponad 90 tys. mb. zasób archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej kojarzony jest na ogół z dokumentacją papierową wytworzoną przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa. Takie postrzeganie gromadzonego dwadzieścia lat zbioru powoduje, że jedynie nieliczni korzystający z archiwum IPN mają świadomość przechowywania w nim wielu innych, niekiedy unikatowych źródeł historycznych, w tym fonograficznych, fotograficznych i filmowych.

Wśród tych ostatnich szczególnie cenną wartość ma kilkuminutowy film dokumentujący przebieg egzekucji niemieckich zbrodniarzy wykonanej 8 marca 1947 r. w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Pełny opis dokumentu oznaczonego sygnaturą IPN BU 1300/17 znajduje się w bazie „Cyfrowe Archiwum” IPN. Trwający cztery minuty jedenaście sekund czarno-biały film rejestruje wykonanie wyroku śmierci na trzech wysokich funkcjonariuszach III Rzeszy odpowiedzialnych za organizację i dokonywanie masowych mordów na obywatelach Rzeczypospolitej w latach 1939–1944: Maksie Daume¹, Ludwigu Fischerze²

¹ Maks Daume (10 IV 1894 r. – 8 III 1947 r.), członek NSDAP, oficer policji niemieckiej i Standartenführer SS. Ur. w Kostrzynie nad Odrą; od listopada 1939 do marca 1940 r. zastępca dowódcy 31. regimentu Policji Porządkowej (Orpo) w Warszawie, odpowiedzialny za mord ponad 100 Polaków w Wawrze 27 XII 1939 r., w 1944 r. dowódca 58. pułku SS; po wojnie wydany Polsce przez aliantów, w procesie przed NTN 3 III 1947 r. skazany na karę śmierci, wyrok wykonano 8 III 1947 r. w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. AIPN, GK 919/2626, Akta więzienne Maksy Daume.

² Ludwig Fischer (16 IV 1905 r. – 8 III 1947 r.), członek NSDAP, poseł do Reichstagu, Gruppenführer SA. Ur. w Kaiserslautern; od października 1939 do stycznia 1945 r. gubernator dystryktu warszawskiego

i Josefie Meissingerze³. Ich głośny proces⁴ toczył się przed Najwyższym Trybunałem Narodowym od 17 grudnia 1946 r. do 24 lutego 1947 r.

Z uwagi na rolę oskarżonych w funkcjonowaniu hitlerowskiego aparatu terroru na ziemiach polskich ich proces był szeroko komentowany w kraju. Naturalną konsekwencją popełnionych przez Daume, Fischera i Meissingera czynów było ogłoszenie wobec każdego z nich 3 marca 1947 r. najwyższego wymiaru kary. Po nieskorzystaniu z prawa łaski przez Bolesława Bieruta przystąpiono do przygotowania egzekucji, którą – jak zapisano w protokołach wykonania kary śmierci – „[...] sfilmowano oraz sfotografowano, przyczem [sic!] użyto 20 metrów taśmy filmowej i 1 rolkę taśmy fotograficznej”⁵.

Jak należy przypuszczać, podstawą decyzji o sfilmowaniu egzekucji był zamysł jej upublicznienia w materiale Polskiej Kroniki Filmowej. Prezentacja taka byłaby logiczną kontynuacją dwóch filmów PKF z grudnia 1946 i stycznia 1947 r. (numery 12/46, 1/47), które ukazywały osadzenie ww. oskarżonych w więzieniu mokotowskim oraz ich proces przed Najwyższym Trybunałem Narodowym⁶. Projekcja w kinach w całej Polsce miała zapewne pokazać społeczeństwu zdecydowane działania władz polskich zmierzające do sprawiedliwego osądzenia osób winnych popełnienia zbrodni w okresie okupacji niemieckiej. Ostatecznie jednak, mimo uwiecznienia kamerą dramatycznych scen powieszenia Fischera, Daume i Meissingera w więzieniu na Mokotowie w Warszawie 8 marca 1947 r., trwającego cztery minuty i jedenaście sekund filmu nie skierowano do rozpowszechniania. Odpowiedzią na pytanie o przyczynę podjęcia takiej decyzji jest analiza poszczególnych klatek filmu i utrwalonych na nich obrazów, które – wbrew woli inicjatorów powstania nagrania – zamiast majestatu prawa i siły państwa ukazywały ich karykaturalne odbicie.

W trzech protokołach kar śmierci znajdujących się w aktach skazańców zapisano, że „wyrok został wykonany na dziedzińcu więziennym więzienia w Mokotowie”. W rzeczywistości miejscem straceń nie był dziedziniec zakładu karnego, lecz znajdujące się na terenie więzienia wewnątrz bliżej dziś nieokreślonego, zniszczonego w wyniku działań wojennych budynku (szpitala?, kotłowni?, drukarni?).

W protokołach zanotowano, że przy wykonaniu wyroku byli obecni: prokurator Sądu Okręgowego w Warszawie Władysław Bednarz⁷, naczelnik więzienia przy ul. Ra-

Generalnego Gubernatorstwa, odpowiedzialny za masowe mordy dokonywane na Polakach i Żydach, łapanki i deportacje; po wojnie wydany Polsce przez aliantów, w procesie przed NTN 3 III 1947 r. skazany na karę śmierci, wyrok wykonano 8 III 1947 r. w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. AIPN, GK 919/579, Akta więzienne Ludwiga Fischera.

³ Josef Albert Meissinger (14 IX 1899 r. – 8 III 1947 r.), członek NSDAP, Standartenführer SS. Ur. w Monachium; od września do października 1939 r. oficer sztabu, a następnie dowódca Einsatzgruppe IV w Warszawie; w latach 1939–1941 szef Urzędu Komendanta SD i Policji Dystryktu Warszawskiego, odpowiedzialny za masowe mordy na Polakach, m.in. w Palmirach; w marcu 1941 r. przeniesiony do RSHA i wysłany do Japonii na stanowisko attaché policyjnego w Tokio, gdzie pozostawał do marca 1945 r.; 6 IX 1945 r. wydany Polsce przez władze amerykańskie, w procesie przed NTN 3 III 1947 r. skazany na karę śmierci, wyrok wykonano 8 III 1947 r. w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. AIPN, GK 919/600, Akta więzienne Josefa Meissingera.

⁴ AIPN, GK 196/48–81, Akta procesu Ludwiga Fischera i in.

⁵ AIPN, GK 919/2624, k. 6; AIPN, GK 919/579, k. 19; AIPN, GK 919/600, k. 22.

⁶ Zob.: <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4314> (dostęp 31 V 2020 r.); <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4687> (dostęp 31 V 2020 r.).

⁷ Władysław Bednarz (zm. 4 VIII 1997 r.), prokurator Sądu Okręgowego w Warszawie. Zmarł w Białymstoku. Nie odnaleziono akt osobowych prokuratora.

kowieckiej por. Witold Chudecki⁸, lekarz dr Maria Afek-Kamińska⁹, ksiądz dziekan Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego mjr Michał Zawadzki¹⁰, pastor Mieczysław Rüger¹¹, obrońca z urzędu mecenas Zdzisław Węgliński¹² oraz protokolant podprokurator Zbigniew Witkowski¹³. Jednak dr Afek-Kamińska i ks. mjr Zawadzki nie pojawiają się na żadnym z kadrów filmu.

⁸ Witold Chudecki (1 I 1900 r. – 3 VIII 1988 r.), funkcjonariusz więziennictwa, por. (1945). Ur. w Jarosławiu; przed wojną oficer zawodowy w stopniu ppor., w 1939 r. komendant ośrodka wychowania fizycznego 40. pp we Lwowie; w latach 1941–1945 więziony na Montelupich w Krakowie, później w obozach Auschwitz i Sachsenhausen; w latach 1945–1949 w Straży Więziennej: od 18 VI 1945 r. dowódca ochrony Centralnego Obozu Pracy w Potulicach, od 25 X 1945 r. komendant COP w Potulicach, od 9 VII 1946 r. naczelnik więzienia przy ul. Rakowieckiej w Warszawie, od 9 VI 1947 r. naczelnik więzienia w Brzegu, woj. wrocławskie; 24 XII 1949 r. zwolniony ze służby. Zmarł w Brzegu. AIPN Wr, 434/1056.

⁹ Maria Afek-Kamińska (ur. 20 XI 1911 r.), lekarz więzienia przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. Ur. w Warszawie; absolwentka Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1937); starszy asystent Zakładu Anatomii Patologicznej Uniwersytetu Warszawskiego (1938–1944), jednocześnie wykonywała obowiązki w Szpitalu św. Stanisława i Szpitalu Zakaźnym w Warszawie, lekarz rejonowy w powiecie radomskim (1944–1945); lekarz Więzienia nr I przy ul. Rakowieckiej w Warszawie (1945–1955), następnie ordynator Oddziału Wewnętrznego Szpitala CW nr I w Warszawie (1955–1957); 7 I 1957 r. zwolniona na własną prośbę. Data śmierci nieznana. AIPN, 2593/1406, Akta osobowe Marii Afek-Kamińskiej; OIL w Warszawie, Akta osobowe Marii Afek-Kamińskiej (bez sygnatury).

¹⁰ Michał Zawadzki (29 IX 1900 r. – 30 IX 1972 r.), dziekan WP i KBW, kpt. (1930), płk (1948). Ur. w Leszczynie, pow. Włodawa; absolwent Seminarium Duchownego w Janowie Podlaskim (1924) i Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1938); w latach 1924–1939 kolejno: wikariusz parafii Parczew, Kock, Osieck, proboszcz parafii Koresówka, kapelan wojskowy w Kowlu, Mołodecznie i Inowrocławiu; uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r. jako kapelan 59. pp 15. DP i 27. DP; w latach 1939–1945 więzień obozów w Stutthofie, Sachsenhausen i Dachau; po wojnie starszy kapelan 2. Pomocniczej Brygady Artylerii (1945), kapelan 2. DP w Kielcach (1945–1946), dziekan KBW (1946–1947), II zastępca dziekana WP i jednocześnie dziekan KBW (1947–1950), proboszcz kościoła garnizonowego w Warszawie, 16 II 1953 r. przeniesiony do rezerwy WP. Zmarł w Opolu. CAW, 742/61/2126, Teczka osobowa Michała Zawadzkiego.

¹¹ Mieczysław Rüger (ur. 20 VIII 1879 r.), pastor Kościoła ewangelicko-augsburskiego. Ur. w Warszawie; absolwent Wydziału Teologicznego uniwersytetu w Dorpacie; w latach 1906–1957 kolejno: wikariusz parafii św. Trójcy w Warszawie, administrator parafii w Węgrowie, administrator filiału Sadoleś–Płatkownica, diakon parafii św. Trójcy w Warszawie, administrator filiału w Mławie, administrator parafii w Lublinie, Cycowie, Chełmie i Kamieniu, administrator w Nowym Dworze i Radzynie, administrator parafii w Mławie i Woli Młockiej z Ciechanowcem, administrator zboru węgrowskiego. Data śmierci nieznana. Archiwum Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, Teczka osobowa Mieczysława Rügera (bez sygnatury).

¹² Zdzisław Węgliński (8 XI 1909 r. – 10 I 1987 r.), adwokat. Ur. w Warszawie; absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego (1932); w latach 1945–1953 prowadził prywatną praktykę adwokacką w Warszawie, następnie do 31 XII 1983 r. był członkiem Zespołu Adwokackiego nr 5 przy ul. Poznańskiej w Warszawie. Zmarł w Warszawie. ORA w Warszawie, Teczka osobowa adwokata Zdzisława Węglińskiego (bez sygnatury).

¹³ Zbigniew Witkowski (10 III 1915 r. – 16 IV 1981 r.), podprokurator Prokuratury Okręgowej w Warszawie. Ur. w Warszawie; absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego (1939); w latach 1941–1942 więzień Auschwitz, w latach 1942–1945 aplikant w Prokuraturze Okręgowej i Wydziale VIII Sądu Okręgowego w Warszawie, żołnierz AK, członek podziemnego wymiaru sprawiedliwości AK, uczestnik powstania warszawskiego; w latach 1945–1949 asesor i podprokurator Sądu Okręgowego w Warszawie, następnie podprokurator w Departamencie Nadzoru Prokuratorowskiego w Prokuraturze Generalnej (1949–1950), adwokat (1950), inspektor w Departamencie Kontroli Ministerstwa Rolnictwa (1950–1952), adwokat w Zespole Adwokackim nr 6 oraz Zespole Adwokackim nr 29 w Warszawie (1952–1978). Zmarł w Warszawie. AIPN, 0423/2262, Sprawa operacyjna dotycząca Zbigniewa Witkowskiego; AIPN, 763/89306, Akta paszportowe Zbigniewa Witkowskiego; AIPN, 0246/461, Karta ewidencyjna „Roman”.

PROTOKÓŁ

46

wykonania wyroku Najwyższego Trybunału Narodowego z dnia 3 marca 1947 r. na skazanych na karę śmierci przez powieszenie Ludwika FISCHERZE, Josefie MEISSINGERZE i Maksie DAUME.

Warszawa, dnia 8 marca 1947 r.

Obecni przy wykonaniu wyroku:
Prokurator Sądu Okręgowego w Warszawie - Władysław Bednara
Naczelnik Więzienia w Mokotowie - por. Witold Chudecki
Lekarz więzienny - Dr. Maria Kamińska
Ks. Dziekan K.B.V. Mjr. Michał Zawadzki
Ks. Pastor Mieczysław Rager
Obrona z urzędu skazanego Daume - adw. Zdzisław Węgliński
Protokółant - Podprok. Zbigniew Witkowski

Duchowni udzielili skazanym pociechy religijnej, przy czym skazany Fischer odmówił przyjęcia tej pociechy.
Skazany Prokurator odczytał wyrok Najwyższego Trybunału Narodowego z ogłoszeniem, że P. Prezydent RP. nie skorzystał w stosunku do nich z prawa łaski, co zostało przewidzianym przez protokółantę na język niemiecki.
Zapytani jakie mają ostatnie życzenia skazani oświadczyli, że pragną napisać listy do rodzin. Zgodnie z tymi życzeniami skazanym zostały dostarczone przybory do pisania. Każdy ze skazanych napisał jeden list

Prokurator zarządził wykonanie wyroku w kolejności:
1. skaz. Fischer
2. skaz. Meissinger
3. skaz. Daume

w której po sprawdzeniu personali i ustaleniu tożsamości przez Prokuratora skazani zostali doprowadzeni na miejsce stracenia. Wykonanie wyroku na skazanym Ludwiku FISCHERZE rozpoczęło o godz. 6-03 minut 45. O godzinie 7 minut 10 lekarz stwierdził śmierć skazanego.

Wykonanie wyroku na skazanym Josefie MEISSINGERZE rozpoczęło o godz. 7-03 minut 15. O godzinie 7 minut 35 lekarz stwierdził śmierć skazanego.

Wykonanie wyroku na skazanym Maksie DAUME rozpoczęło o godzinie 7 minut 55. O godzinie 8 minut 15 lekarz stwierdził śmierć skazanego.

Wyrok został wykonany na dziedzińcu więziennym więzienia w Mokotowie podczas nieobecności skazanych pozostających przy życiu. Przebieg egzekucji sfilmowano oraz fotografowano, przy czym użyto 820 mtr. taśmy filmowej i 1 rolkę taśmy fotograficznej.
Do obecności podczas egzekucji poza osobami wymienionymi w niniejszym protokole oraz obsługą techniczną nie został nikt dopuszczony.
Prokurator pouczył wszystkich obecnych o obowiązku zachowania tajemnicy urzędowej. Zwłoki skazanych zostały wydane Naczelnikowi Więzienia z poleceniem bezwzględnego pochowania.-

NACZELNIK WIĘZIENIA
/-/ CHUDECKI Wpor.

Prokurator Sądu Okręgow.
/-/ Władysław Bednara

Lek. Włqz. /-/ Dr. Maria Kamińska Ks. Dziekan /-/ Mjr. Michał Zawadzki

Ks. Pastor /-/ Młoca. Rager Obr. skar. /adw. Zds. Węgliński

Protokółant /-/ Podprok. Zbigniew Witkowski

*Zgodnie z opiniami lekarzów
Im. Chudecki
podprokurator.*

ZASÓB ARCHIWALNY

Duchowni udzielili skazańcom pociechy religijnej. Jedynym, który nie zechciał z niej skorzystać, był Maks Daume. Po – tłumaczonym na język niemiecki – odczytaniu przez prokuratora sentencji wyroku Najwyższego Trybunału Narodowego oraz poinformowaniu więźniów o nieskorzystaniu przez Bieruta z prawa łaski zezwolono skazańcom na napisanie listów pożegnalnych do rodzin (nie jest to utrwalone na filmie). Następnie przystąpiono do wykonania egzekucji przez powieszenie według kolejności zarządzanej przez prokuratora: Fischer, Meissinger, Daume. Wykonanie wyroku na pierwszym z nich rozpoczęto o godz. 6.45. Po dwudziestu pięciu minutach lekarz stwierdził zgon Ludwiga Fischera. Pięć minut później przystąpiono do egzekucji Josefa Meissingera. Jego śmierć lekarz orzekł o godz. 7.35. Ostatniego ze skazanych na miejsce straceń przyprowadzono o godz. 7.55. Dwadzieścia minut później stwierdzono zgon byłego szefa SD i Policji Bezpieczeństwa (Sipo) w Warszawie.

Na kliszy filmowej utrwalono jednak inną niż nakazaną przez prokuratora kolejność straceń. Jako pierwszego pozbawiono życia Josefa Meissingera, po nim – Maksa Daume, a ostatnim sfilmowanym skazańcem był Ludwig Fischer. Zaburzona na filmie chronologia straceń mogła być efektem dokonanego montażu, skutkiem bliżej nieznanymi zdarzeń mających miejsce w trakcie przyprowadzania więźniów na miejsce straceń lub też być konsekwencją braku właściwej komunikacji pomiędzy kierującym egzekucjami prokuratorem a Strażą Więzienną.

Po egzekucji – odmiennie niż w wielu innych podobnych przypadkach straceń zbrodniarzy hitlerowskich – ciała skazańców nie zostały przekazane do zakładu anatomii. Pogrzebano je w nieznanym do dziś miejscu, najprawdopodobniej na terenie obecnego cmentarza przy ul. Wałbrzyskiej w Warszawie.

Omawianą sekwencję zdarzeń, które w ostateczności doprowadziły do ukazania słabości państwa, rozpoczęła podjęta przez Najwyższy Trybunał Narodowy – z pewnością w uzgodnieniu z kierownictwem partii komunistycznej – decyzja o sfilmowaniu egzekucji. Nie uwzględniała ona ówczesnych realiów istniejących w polskim więziennictwie, przy czym to właśnie jego funkcjonariuszom powierzono główne role w planowanym przedsięwzięciu.

Zapewne to perspektywa spodziewanych efektów propagandowych filmu i korzyści uzyskanych przez władze za jego przyczyną przysłoniła decydentom możliwość podejmowania racjonalnych decyzji w zakresie organizacji procesu filmowania egzekucji.

Jako miejsce wykonania trzech wyroków śmierci wytypowano Więzienie nr I przy ul. Rakowieckiej 37 w Warszawie, mimo że w latach 1945–1947 nie przeprowadzono w nim egzekucji. Miejszem straceń było bowiem w tym czasie Więzienie nr III przy ul. Namysłowskiej na warszawskiej Pradze¹⁴. Oznaczało to konieczność zbudowania w krótkim czasie na Rakowieckiej szubienicy. Wykonano ją pośpiesznie z dostępnego budulca niskiej jakości. Jak pokazują kadry między 2 min. 57 s. a 3 min. 3 s., do wzniesienia konstrukcji nośnej szubienicy wykorzystano nawet częściowo zniszczoną w wyniku pożaru belkę (fot. 1). Jeszcze gorszej jakości była wyglądająca na niedokończoną drewniana zapadnia z prowadzącymi na nią schodami: nieudolnie skonstruowana,

¹⁴ AIPN, 2188/517, Akta śledztwa w sprawie ustalenia miejsc pochówku osób, na których wykonano wyroki śmierci (1944–1956), t. 1, Zeznanie Wandy Florczyk z 3 II 1992 r., k. 212–213.

niestabilna, a nawet pozbawiona niektórych desek, nie przystawała do powagi sprawy, dla której ją zbudowano. Film pokazał, że jeszcze większym problemem niż konstrukcja elementów szubienicy był zastosowany w niej mechanizm uruchamiający zapadnię.

Ponury obraz terenu egzekucji (częściowo zburzone budynki, gruz pod jedną ze ścian, powybijane szyby) współgra z zalegającym na całym terenie, w tym także na schodach do zapadni i jej samej, nieuprzątniętym i zlodowaciałym śniegiem (fot. 2). Moment, spowodowanej poślizgnięciem, utraty równowagi przez Meissingera utrwalono w 1 min. 1 s. filmu.

Powagę miejsca dodatkowo obniżały nieumiejętnie maskowane elementy filmowe wyposażenia, takie jak widoczne na kliszy kable elektryczne zasilające reflektory (54 s. – 1 min. 4 s., 1 min. 14 s., 2 min. 12 s. – 2 min. 18 s.; fot. 3). Wyjątkowo nieudolnie wykorzystano przy tym oświetlenie, które powodowało u widza wrażenie – z pewnością niezamierzone – uczestnictwa w wyreżyserowanym przedstawieniu (fot. 4).

Kolejnym elementem, który mógłby u polskiego widza wywołać zaskoczenie, całkowite niezrozumienie, a nawet oburzenie, jest wiele kadrów pokazujących oddawanie w obecności skazańców szacunku i honorów wojskowych – zarówno przez prokuratorów czy naczelnika więzienia, jak i katów (m.in. 3 m. 23 s.). Gesty takie wykonywane były wprawdzie w chwilach odczytywania sentencji wyroku i decyzji Bieruta, ale sposób ich sfilmowania mógłby być odebrany przez potencjonalnego widza jako dowód okazywanego skazańcom szacunku (fot. 5–6).

Największym problemem uchwyconym okiem kamery były jednak kompromitujące katów sceny wieszania skazańców, świadczące o zupełnym braku profesjonalizmu egzekutorów. W pierwszym przypadku stojący pod szubienicą z założoną pętlą na szyi Josef Meissinger oczekiwał na śmierć, obserwując bezradność kata Piotra Śmietańskiego¹⁵, który nie potrafił uruchomić zapadni (fot. 7). Po jedenastu (*sic!*) uderzeniach ręką w ramię zapadni ta nie zadziałała (1 min. 39 s. – 1 min. 44 s.). Pożądany skutek przynoszą dopiero kolejne dwa uderzenia drugą ręką (1 min. 44 s. – 1 min. 45 s.).

W następnej egzekucji Śmietański uruchomił zapadnię pod Maksem Daume po czterech uderzeniach. Zanim do tego doszło, stojący pod szubienicą skazaniec zdołał jeszcze publicznie wypowiedzieć kilka słów (fot. 8).

Najbardziej dramatyczny przebieg miało wykonanie wyroku na byłym gubernatorze Ludwigu Fischerze. Prawdopodobnie poirytowany nieskutecznością Śmietańskiego Aleksander Drej¹⁶ osobiście przystąpił do jej przeprowadzenia. Na chwilę przed

¹⁵ Piotr Śmietański (27 VI 1899 r. – 23 II 1950 r.), kat w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie, st. sierż. (1947), z zawodu hydraulik. Ur. w Zawadach, pow. Warszawa; członek KPP, następnie PPR i GL/AL; w czasie wypełniania obowiązków egzekutora – na stanowiskach: wywiadowcy Sekcji 7 Wydziału I WUBP w Warszawie (1945), referenta Sekcji Specjalnej WUBP w Warszawie (1945), oddziałowego aresztu WUBP w Warszawie (1946), wywiadowcy Sekcji 1 Wydziału IVa WUBP w Warszawie (1946), agenta zaopatrzenia WUBP w Warszawie (1946–1947), oficera do zleceń Wydziału Ogólnego WUBP w Warszawie (1947–1950). Zmarł w Korczakowie. AIPN, 0864/215, Akta osobowe Piotra Śmietańskiego.

¹⁶ Aleksander Drej (27 XI 1905 r. – 1 XII 1974 r.), kat w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie, st. sierż. (1947), z zawodu murarz. Ur. w Warszawie; w latach 1942–1945 członek GL/AL, następnie do 1957 r. funkcjonariusz UB i MO; w czasie wypełniania obowiązków egzekutora – na stanowiskach: młodszego wywiadowcy Sekcji 8 Wydziału I WUBP w Warszawie (1945), referenta Wydziału V WUBP w Warszawie (1945), referenta Sekcji 3 Wydziału do Walki z Bandytyzmem WUBP w Warszawie (1946), kuriera poczty specjalnej Wydziału II WUBP w Warszawie (1946–1948), młodszego referenta Referatu III Wydziału I WUBP w Warszawie (1948), referenta Ekspozytury Kolejowej Warszawa

egzekucją Fischer, podobnie jak wcześniej Daume, zdołał wypowiedzieć kilka nieznanych słów. Drej nie wiedział jeszcze wówczas, że orzeczony wobec skazańca wyrok będzie wykonywał trzy razy. Na kadrach między 3 min. 53 s. a 3 min. 55 s. widać moment zerwania sznura pod ciężarem więźnia (fot. 9).

Sznur pękł także podczas drugiej próby (fot. 10), co wywołało widoczną na filmie złość Aleksandra Dreja i konsternację towarzyszących mu funkcjonariuszy (4 min. 4 s. – 4 min. 6 s.). W odróżnieniu od używającego rąk Śmietańskiego w celu uruchomienia zapadni Drej kopał w ramię dźwigni. Po nieskutecznych dwóch kopnięciach w pierwszej próbie i dwóch następnych w drugiej, trzecie podejście rozpoczął od kolejnych czterech, które również nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Ten nadszedł dopiero z chwilą wykonania dodatkowych czterech kopnięć drugą nogą (4 min. 9 s. – 4 min. 14 s.).

Pokaz szczególnej nieudolności pracowników więziennictwa z Rakowieckiej trwał jednak nadal. Po śmierci Fischera nie potrafili zdjąć ciała z szubienicy, wykonując wychwycone przez filmową kamerę chaotyczne, nerwowe i nieprzemysłane ruchy. W apogeum swojej bezradności stojący po obu stronach zapadni funkcjonariusze ciągną nogi skazańca w przeciwnych kierunkach (4 min. 42 s.).

Film z egzekucji na Mokotowie kończą ujęcia (w kadrze szerokim i bliskim) wiążącego na szubienicy Fischera, momentu zdejmowania kajdanek z jego rąk, chwili wyniesienia na noszach zwłok skazańca i sekundowy kadr wchodzących na dziedziniec straceń obu prokuratorów, katów i prawdopodobnie funkcjonariusza więziennictwa. W głębi widoczny jest pastor i osoba w wojskowym mundurze (4 m. 14 – 5 m. 4. s.).

W sporządzonym po wykonanych egzekucjach Protokole wykonania wyroku Najwyższego Trybunału Narodowego z dnia 3 marca 1947 r. prokurator stwierdził, że „podczas egzekucji poza osobami wymienionymi w niniejszym protokole oraz obsługą techniczną nie został nikt dopuszczony”. W kilku miejscach film ukazuje niezgodność oficjalnego zapisu z rzeczywistością. Przebieg egzekucji obserwowano bowiem szereg osób postronnych, a ich bardziej czy mniej wyraźne wizerunki uchwycił operator kamery (2 min., 2 min. 59 s., 3 min. 2 s., 3 min. 21 s., 3 min. 27 s., 3 min. 56 s. – 3 min. 59 s.).

Wstrząsający film z egzekucji zbrodniarzy niemieckich w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie z marca 1947 r. stanowi bezcenny i unikatowy w skali światowej materiał historyczny, który jest przechowywany w powszechnie dostępnym archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Jak bodaj żaden inny element znajdującego się w nim bogatego zbioru ikonograficznego w dojmujący i realistyczny zarazem sposób prezentuje nieznanne kadry powstałe w mrocznym okresie stalinizmu w Polsce. Ukazany na nich porażający obraz słabości państwa komunistycznego i nieudolności jego funkcjonariuszy legł zapewne u podstaw decyzji o nieupublicznianiu go i w konsekwencji o utajnieniu. Ocalały od zniszczenia jest dziś wyjątkowym źródłem do badań nad najnowszą historią Polski.

Zachód WUBP w Warszawie (1948), młodszego referenta Sekcji 1 Wydziału II WUBP w Warszawie (1949–1950), oficera do zleceń Wydziału Ogólnego WUBP w Warszawie (1950–1953), młodszego referenta Sekcji 6 Wydziału IV WUBP w Warszawie (1953–1954), młodszego referenta Sekcji Administracyjno-Gospodarczej Wydziału Ogólnego WUBP w Warszawie (1954), młodszego referenta Sekcji 1 Wydziału II WUdsBP w Warszawie (1954–1956), konwojenta Komendantury (1956), dyżurnego pomocnika komendanta ochrony WUdsBP w Warszawie (1956), milicjanta grupy ochrony Inspektoratu Służby Konwojowo-Ochronnej Wydziału II KW MO w Warszawie. 30 X 1957 r. zwolniony ze służby. Zmarł w Warszawie. AIPN, 01581/7, Akta osobowe Aleksandra Dreja.

Fot. 1. Z prawej strony widoczna częściowo zwęglona belka użyta do budowy szubienicy. Obok główny kat w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie Aleksander Drej. AIPN, 1300/17

Fot. 2. Pospiesznie zbudowana, nieuprzętnięta, pokryta śniegiem i lodem konstrukcja zapadni i prowadzących do niej schodów. Z lewej Aleksander Drej, na podwyższeniu kat Piotr Śmietański. AIPN, 1300/17

Fot. 3. Egzekucja Maksa Daume. Z lewej strony widoczne kable doprowadzające energię do filmowych reflektorów. AIPN, 1300/17

Fot. 4. Przygotowania do egzekucji Ludwiga Fischera. Na ścianie za szubienicą widoczne ślady zastosowanego sztucznego oświetlenia miejsca straceń. AIPN, 1300/17

Fot. 5. Kaci oddający honory wojskowe. AIPN, 1300/17

Fot. 6. Prokurator Zbigniew Witkowski (drugi z lewej) po zdjęciu nakrycia głowy i naczelnik więzienia por. Witold Chudecki oddający honory wojskowe w obecności Josefa Meissingera. AIPN, 1300/17

Fot. 7. Kat Piotr Śmietński usiłujący uruchomić zapadnię pod skazańcem Josefem Meissingerem. AIPN, 1300/17

Fot. 8. Egzekucja Maksa Daume. Moment wypowiedzania przez niego nieznanego słowa. AIPN, 1300/17

Fot. 9. Pierwsza próba stracenia Ludwiga Fischera. Uchwycono wymowne spojrzenie niedoszłej ofiary na kata. W tle za kratami niewyraźne sylwetki postronnych osób przyglądających się egzekucji. AIPN, 1300/17

Fot. 10. Druga próba wykonania egzekucji na Ludwigu Fischerze. AIPN, 1300/17

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

0246/461; 0423/2262; 0864/215; 01581/7; 763/89306; 1300/17; 2188/517; 2593/1406;
GK, 196/48–81; GK, 919/579; GK, 919/600; GK, 919/2624; GK, 919/2626.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu
434/1056.

Archiwum Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP
Teczka osobowa Mieczysława Rügera (bez sygnatury).

Centralne Archiwum Wojskowe
742/61/2126.

Okręgowa Izba Lekarska w Warszawie
Akta osobowe Marii Afek-Kamińskiej (bez sygnatury).

Okręgowa Rada Adwokacka w Warszawie
Teczka osobowa adwokata Zdzisława Węglińskiego (bez sygnatury).

Strony internetowe

<http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4314> (dostęp 31 V 2020 r.).

<http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/4687> (dostęp 31 V 2020 r.).

STRESZCZENIE

Gromadzone od dwudziestu lat zbiory archiwalne Instytutu Pamięci Narodowej stanowią bezcenne źródło wiedzy do badań nad najnowszymi dziejami Polski, w tym szczególnie nad okresem Polski Ludowej/PRL i latami II wojny światowej. Liczący ponad 90 tys. mb. zasób archiwalny IPN identyfikowany jest najczęściej z dokumentacją papierową wytworzoną przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa. W powszechnej świadomości nie funkcjonuje przeświadczenie, że jest on dysponentem wielu innych, unikatowych niekiedy źródeł historycznych, w tym fonograficznych, fotograficznych i filmowych.

Wśród tych ostatnich wybitną wartość ma kilkuminutowy film dokumentujący przebieg egzekucji wykonanej 8 marca 1947 r. w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie na trzech wysokich funkcjonariuszach III Rzeszy: Maksie Daume, Ludwigu Fischerze i Josefie Meissingerze, odpowiedzialnych za organizację i dokonywanie masowych mordów na obywatelach Rzeczypospolitej w latach 1939–1944. Wszyscy trzej za swoje czyny zostali skazani na karę śmierci wyrokiem Najwyższego Trybunału Narodowego.

Film z ww. egzekucji zbrodniarzy niemieckich nigdy jednak nie został skierowany do rozpowszechniania. Wbrew bowiem woli inicjatorów jego powstania zamiast majestatu prawa i siły państwa utrwalone na kliszy kadry ukazywały ich karykaturalne odbicie.

Słowa kluczowe: III Rzesza, egzekucje, komunizm, procesy sądowe, propaganda, zbrodnie.

SUMMARY

The archival collection that the Institute of National Remembrance has been accumulating for twenty years constitutes an invaluable source of knowledge for research into Poland's contemporary history, in particular the period of the People's Poland/PRL and the years of World War II. The INR archival repository, consisting of over 90 thousand linear metres, is usually identified with paper documentation generated by the communist security apparatus. The general public is not aware that the Institute is the owner of many other historical sources, often unique, including phonographic, photographic and film.

Among the latter, of exceptional worth is a film of several minutes from 8 March 1947, taken in the Rakowiecka Street prison in Warsaw, which documents the execution procedure of three high-ranking officials of the Third Reich: Maks Daume, Ludwig Fischer and Josef Meissinger. They were responsible for the organisation and perpetration of mass murders against citizens of the Republic of Poland in the years 1939–1944. All three were sentenced to death for their actions by verdict of the Supreme National Tribunal.

This film of the executions of German criminals was not however intended for distribution. Contrary to the desire of the initiators, instead of a work capturing the majesty of the law and the power of the state, the shots filmed portrayed a caricatured reflection.

Keywords: Third Reich, executions, communism, court trials, propaganda, crimes.